

Сидоренко О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ПРАВОВОГО АКТА І ПРАВОВОГО ДОКУМЕНТА

THE RATIO BETWEEN THE CONCEPTS OF A LEGAL ACT AND A LEGAL DOCUMENT

У статті досліджено різноманітні підходи до визначення співвідношення понять правового акта і правового документа. Визначено два підходи до дослідження правових актів: вузький і широкий. Залежно від вибраного підходу буде визначатися співвідношення правових актів і документів. За умови вузького підходу правові акти та документи практично збігаються, але при цьому документ буде виступати родовим поняттям, тобто більш широкою категорією. За умови широкого підходу співвідношення правових актів і документів буде прямо протилежним: акт-документ із цих позицій є частиною правового акта як більш широкого поняття. Аналізуючи сутність правового акта, можна його охарактеризувати як виражений у певній формі відповідно до законодавства результат дії компетентного суб'єкта права, орієнтований на регулювання суспільних відносин. Із позиції методології дослідження правових явищ основним способом для визначення істинності того чи іншого положення є його емпірична перевірка, зв'язок із практикою. Констатовано, що є документи, які не є правовими актами. Отже, методологічна послідовність, покладена в основу характеристики акта через документ, може вважатися вірною. Встановлено, що законодавчі у низці випадків визнає правові наслідки за явищами соціальної реальності, які не є документами: за усними волевиявленнями, фактично досконалими діями, знаками і символами. Незважаючи на поширеність широкого підходу до дослідження правових актів в юридичній науці, більша увага в процесі їх вивчення відводиться саме актам-документам. Акти-документи є важливим різновидом правових актів. Найбільш значущі юридичні наслідки закріплюються документально, що покликано утвердити таку об'єктивну властивість права, як формальна визначеність. Правові акти-документи є важливою, базовою частиною і правових актів, і документів як більш широких понять. Отже, оптимальним терміном, здатним вирішити поставлене завдання, є «правовий документ», який породжує юридичні наслідки. При цьому від інших правових актів правовий документ буде відрізнятися формою зовнішнього вираження – документарною.

Ключові слова: *правовий акт, правовий документ, документ, волевиявлення, юридичні наслідки.*

The article explores various approaches to determining the relationship between the concepts of a legal act and a legal document. Two approaches to the study of legal acts have been identified: narrow and wide. Depending on the approach chosen, the ratio of legal acts and documents will be determined. With a narrow approach, legal acts and documents practically coincide, but at the same time the document will act as a generic concept, that is, a wider category. With a broad approach, the ratio of legal acts and documents will be exactly the opposite: an act-document from these positions is part of a legal act as a broader concept. Analyzing the essence of a legal act, it can be characterized as the result of the action of a competent legal entity, expressed in a certain form in accordance with the legislation, is focused on the regulation of public relations. From the point of view of the methodology of the study of legal phenomena, the main way to determine the truth of this or that position is its empirical verification, connection with practice. It was stated that there are documents that are not legal acts. So, the methodological premise underlying the characterization of an act through a document can be considered correct. It has been established that the legislator in a number of cases recognizes the legal consequences of the phenomena of social reality, which are not documents: by oral expression of will, actually committed actions, signs and symbols. Despite the prevalence of a wide approach to the study of legal acts in legal science, more attention in their study is given to the acts-documents. Acts-documents are an important type of legal acts. The most significant legal consequences are documented, which is intended to establish such an objective property of law as formal certainty. Legal acts-documents are an important, basic part of both legal acts and documents as broader concepts. So, the optimal time frame capable of solving the task at hand is a "legal document", which gives rise to legal consequences. At the same time, a legal document will differ from other legal acts in the form of external expression – documentary.

Key words: *legal act, legal document, document, expressions of will, legal consequences.*

Постановка проблеми. Правовий акт являє собою відображення певної форми діяльності держави, її органів і посадових осіб. Він володіє державно-владним характером і обов'язковий для тих, кому адресований. Узагальнюючи визначення правових актів, що пропонуються в юридичній науці, можна виділити два підходи до дослідження правових актів: вузький і широкий. Вузький підхід розглядає правові акти як документи компетентних органів і посадових осіб. Широкий підхід відрізняється з позиції, по-перше, форми зовнішнього вираження правового акта і, по-друге, суб'єктів, які видають правові акти. З одного боку, правовий акт розуміється не тільки як документ, а й як результат дій (особливо варто виділити правові акти у формі спеціальних знаків і символів).

З іншого боку, при широкому підході збільшується коло суб'єктів, які видають правові акти, і в результаті визнаються правовими не тільки акти, видані компетентними державними органами, а й акти недержавних суб'єктів: юридичних та фізичних осіб.

Варто зазначити, що самі поняття «правовий акт» та «правовий документ» не мають однозначного розуміння в колі науковців. Відповідно, таке паралельне використання двох різних термінів задля позначення одного й того самого правового явища робить актуальними питання щодо уточнення змісту зазначених понять, а також встановлення чіткого співвідношення між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні аспекти правових актів роз-

глядалися такими науковцями, як С.С. Алексєєв, О.М. Васильєв, А.Б. Венгеров, В.М. Горшенєв, В.В. Дудченко, В.П. Казимирчук, В.В. Лазарєв, П.О. Недбайло, Ю.М. Оборотов, А.С. Піголін, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, С.Я. Фурса, М.В. Цвік та ін. Дослідженням проблематики юридичних документів займалися такі вчені, як В.О. Бутенко, А.В. Зубенко, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабінович, Т.В. Сендецька, С.В. Собура, О.Е. Чекотівська та ін.

Мета статті – визначити і розкрити особливості співвідношення правового акта і правового документа.

Виклад основного матеріалу. Залежно від вибраного підходу буде визначатися співвідношення правових актів і правових документів. При вузькому підході правові акти та правові документи практично збігаються, але при цьому документ буде виступати родовим поняттям, тобто більш широкою категорією. Правовим актом у такому випадку буде не будь-який документ, а документ, виданий уповноваженим суб'єктом (органом державної влади і самоврядування, посадовою особою), і породжує юридичні наслідки. У разі широкого підходу співвідношення правових актів і документів буде прямо протилежним: акт-документ із цих позицій є частиною правового акта як більш широкого (родового) поняття.

З позиції методології дослідження правових явищ основним способом для визначення істинності того чи іншого положення є його емпірична перевірка, зв'язок із практикою. Термін «правовий акт» широко використовується в юриспруденції (і в науці, і в законодавстві, і на практиці), хоча при цьому не має однозначного, усталеного поняття, тобто вживається довільно, часто інтуїтивно, з огляду на сформовані традиції слововживання, а не на основі вивіреної доктринальної концепції.

Сучасний словник іншомовних слів трактує значення слова акт (лат. «actus» – «дія») як: 1) протокол, в якому фіксують певний факт; 2) одинична дія, вчинок; 3) офіційний документ, що має юридичну силу; 4) закінчена частина драматичного твору, театральної вистави; 5) статевий акт – злягання, статева близькість; 6) філософська категорія Аристотеля, яку прийняв томізм; діяльність, енергія, дійове здійснення чого-небудь разом із потенцією – силою, здатною на таке здійснення [1, с. 35].

Аналіз тлумачень терміна «акт» свідчить про те, що лише кілька значень цього слова стосуються предмета дослідження, а саме: 1) протокол, в якому фіксують певний факт; 2) одинична дія, вчинок; 3) офіційний документ, що має юридичну силу.

Одразу зауважимо, що підтримуємо і поділяємо позицію вчених (наприклад, С. Алексєєв, П. Рабінович) про синонімічність термінів «правовий» і «юридичний» акт та «правовий» і «юридичний» документ, що несуть у собі однакове смислове навантаження та мають тотожне змістовне наповнення.

Відомий теоретик права С. Алексєєв наголошує на полісемічності терміна «правовий акт» і вирізняє такі його значення: а) дія (поведінка), як правило, правомірна, тобто юридичний факт, що є підста-

вою тих або інших правових наслідків; б) результат правомірної дії, тобто юридично значущий елемент правової системи (юридична норма, індивідуальний припис, акт «автономного регулювання»), що став складником правової тканини як наслідок правотворчої, владно-індивідуально-правової або автономної діяльності суб'єктів; в) юридичний документ, тобто зовнішнє словесно-документально оформлене вираження волі, що закріплює правомірну поведінку та її результат [2, с. 192].

Працююча теорія має сполучатися з практикою, інакше вона марна. Тому має сенс подивитися, який із двох підходів до визначення правових актів – вузький або широкий – краще співвідноситься з практикою. Мається на увазі традиція терміновживання в тій чи іншій сфері, а також практика надання правових наслідків тим чи іншим актам (діям, документам) законодавцем.

Отже, з позиції вузького підходу до визначення правового акта останній є більш вузьким поняттям, ніж документ. Документ у цьому випадку – родові поняття, таким чином, мають існувати інші документи, які не є правовими актами.

Поняття «документ» доволі поширене та має різноманітні визначення. Найпоширенішими є такі: 1) будь-яке джерело інформації, передавання людської думки та знань; 2) засіб закріплення різними способами інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумову діяльність людини на відповідному носії; 3) матеріальний носій інформації, яка фіксується; 4) результат відображення фактів, подій, явищ об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини за допомогою письма, графіки, малюнка, фотографії, звукозапису на спеціальному матеріалі (папері, фотоплівці, магнітній і перфострічці, диску та ін.); 5) матеріальний об'єкт, що містить інформацію, закріплену створеним людиною способом для її передавання в часі й просторі; 6) зафіксована інформація, що може бути використана як одиниця в документаційному процесі; 7) інформація, що зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігання та передавання її в часі та просторі; 8) форма одержання, зберігання, використання та поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або ін. носії; 9) зафіксована на матеріальному носії інформація з реквізитами, що дають змогу її ідентифікувати; 10) діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, офіційно підтверджує особу або право на що-небудь, відомості або обставини, що мають юридичне значення, служить доказом чого-небудь тощо [3, с. 524].

Наведене дає змогу побачити, що значна частина документів, визнаних такими в окремих областях діяльності, не є правовими актами, а багато з них не мають юридичного значення (наприклад, експертні висновки, технічні завдання, календарні плани виконання науково-технічних програм, річні і проміжні звіти, доповідні записки, довідки, листування тощо).

Узагальнюючи сказане, можна констатувати, що є документи, які не є правовими актами. Отже, мето-

дологічна посилка, покладена в основу характеристики акта через документ, може вважатися вірною.

Тепер розглянемо широкий підхід до визначення правового акта. У цьому випадку правовий акт розуміється як волевиявлення. О.Ф. Скакун розглядає правовий акт саме як акт-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права, що регулює суспільні відносини за допомогою встановлення (зміни, скасування, зміни сфери дії) правових норм, а також визначення (зміни, припинення) на основі цих норм прав і обов'язків учасників конкретних правовідносин, міри відповідальності конкретних осіб за скоєне ними правопорушення. Він оформляється у встановлених законом випадках у вигляді письмового документа (акта-документа) [4, с. 311]. П.М. Рабінович також визначає правовий акт як формально обов'язкове волевиявлення уповноважених законом органів або посадових осіб, яке встановлює правила діяльності, приймається певними державними органами, має визначені законом форми зовнішнього вираження і поширює свою чинність (обов'язковість) на певні час і простір на визначених так чи інакше суб'єктів [3, с. 522–523]. На думку М.М. Карабекова, правові акти варто сприймати як засіб впливу на соціальні зв'язки, представлені в словесно-документальній формі, правореалізаційних або окремих діяч різних суб'єктів, головним критерієм яких є здатність змінювати реальність юридичного світу, що виражається у встановленні і регламентації правових відносин [5, с. 16].

Аналізуючи сутність правового акту, можна його охарактеризувати як виражений у певній формі відповідно до законодавства результат дії компетентного суб'єкта права, орієнтований на регулювання суспільних відносин.

На думку О.І. Ющика, письмовий правовий акт – це юридичний документ, який приймає уповноважений суб'єкт права; він має офіційний характер і спрямований на регулювання суспільних відносин. За допомогою правових актів здійснюється правове регулювання та впорядкування суспільних відносин [6, с. 19].

Прихильники широкого підходу наполягають, що правовий акт не вичерпується його документальною формою. З цих позицій, по-перше, документ виступає як зовнішня форма існування правового акта, в той час як сам акт є змістом і являє собою волевиявлення, зафіксоване в документі, по-друге, акт-документ є різновидом правового акта, отже, мають існувати акти в інших формах (наприклад, у формі усних волевиявлень або дій, що породжують в силу закону такі ж юридичні наслідки, як і письмові документи уповноважених суб'єктів).

Істинність такого підходу підтверджується нормами чинного законодавства. Наприклад, згідно зі ст. 206 ЦК України, усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами під час їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність [7].

Для прикладу, застосування цієї законодавчої норми можна навести ситуацію, коли одна сторона правочину продає товар у магазині, а інша сторона отримує товар та сплачує за нього кошти. Такий правочин є виконаним повністю під час його вчинення. Також в усній формі можуть укладатись договори дарування предметів особистого користування та побутового призначення (ч. 1 ст. 719 ЦК України), договори позички речі побутового призначення між фізичними особами (ч. 1 ст. 828 ЦК України) та ін. За домовленістю сторін усно можуть учинятись правочини на виконання договору, укладеного в письмовій формі, якщо це не суперечить договору або закону.

Специфічні форми передачі владних велінь містяться в Правилах дорожнього руху [8] (далі – ПДР). Наприклад, п. 3.2 ПДР: у разі наближення транспортного засобу з увімкненим синім проблісковим маячком та (або) спеціальним звуковим сигналом водії інших транспортних засобів, які можуть створювати йому перешкоду для руху, зобов'язані дати йому дорогу і забезпечити безперешкодний проїзд зазначеного транспортного засобу (і супроводжуваних ним транспортних засобів).

П.п. 8.7–8.7.7 ПДР роз'яснюють значення світлових сигналів світлофора. П. 8.8 описує значення дій регулювальника (положення його корпусу, а також жести руками, в тому числі з жезлом або диском із червоним світлоповертачем). Відповідно до п. 8.9 ПДР вимога про зупинку транспортного засобу подається поліцейським за допомогою сигнального диска з червоним сигналом чи світлоповертачем або руки, увімкненого пробліскового маячка, гучномовного пристрою, спеціального табло, на якому зазначається вимога про зупинку транспортного засобу.

Перелік прикладів можна продовжити, однак у цьому немає необхідності. Очевидно, що відповідно до законодавства низка графічних об'єктів (дорожні знаки, розмітка), сигналів, жестів мають юридичне значення, крім того, є припис, що зобов'язує, адресований окремій особі або невизначеному колу осіб, порушення якого тягне юридичну відповідальність.

У всіх подібних випадках законодавець прямо передбачає юридичні наслідки певних дій (чи бездіяльності) особи. Виникає питання: чи можна такі дії, які породжують юридичні наслідки з огляду на пряму вказівку законодавця, розглядати як правові акти?

У теорії правозастосування існує така класифікація актів застосування права: є акти-норми і акти-дії (де критерієм поділу є форма зовнішнього вираження). Ця класифікація дає змогу виділити дії, які отримали в науці назву «конклюдентні». Конклюдентні правозастосовні акти-дії відбуваються за допомогою поєднання певних жестів, рухів та інших дій, явно і наочно виражають рішення суб'єкта застосування права (наприклад, жести поліцейського, який здійснює регулювання руху транспорту і пішоходів). Як і письмові акти, правозастосовні акти-дії мають владну силу і тягнуть юридичні наслідки. Відмова від виконання або неналежне їх виконання може спричинити дисциплінарну, адміністративну, матеріальну та кримінальну відповідальність.

Отже, узагальнюючи сказане, можемо дійти висновку, що законодавець у низці випадків визнає правові наслідки за явищами соціальної реальності, які не є документами: за усними волевиявленнями, фактично досконало діями, знаками і символами.

Таким чином, можна констатувати, що обидва підходи до визначення правового акту – і вузький, і широкий – знаходять підтвердження у практиці і колі правового регулювання.

З одного боку, існують документи, які не є правовими актами, оскільки самі по собі не породжують правових наслідків; з іншого боку, діють правові акти, які не є документами.

Очевидно, критерій розмежування правових актів і документів потрібно шукати в іншій площині. Можна виділити два напрями дослідження співвідношення документів і правових актів.

Перший пов'язаний із тим, що розглянуті явища не збігаються за обсягом, як було зазначено вище. Точніше, розрізняються за сферою дії. Якщо переглянути підручники з документознавства та публікації, присвячені дослідженню проблем документів, побачимо, що аналізуються в них перш за все документи-правові акти, тобто документи, видані компетентними суб'єктами, які породжують юридичні наслідки. Основними видами документів, у будь-якому разі в юридичній сфері, є документи – правові акти. Здебільшого теорія документознавства аналізує саме їх і як види документів розглядає, зокрема, нормативні та правозастосовні акти (конституцію, конституційні закони, звичайні закони, акти президента, уряду, судові акти, накази, розпорядження, протоколи, статути, посадові інструкції і т. д.).

Незважаючи на поширеність широкого підходу до дослідження правових актів в юридичній науці, більша увага в процесі їх вивчення відводиться саме актам-документам. Ця тенденція чітко простежується і в підручниках, і в дисертаційних дослідженнях, і в наукових публікаціях. Визнаючи методологічною основою дослідження правових актів їх широке розуміння (як актів-дій, результатів дій і документів), автори тим не менше зосереджують увагу на аналізі правової природи актів-документів. Навіть у комплексні класифікації правових актів, запропоновані в останніх дослідженнях із цієї теми, включені тільки акти-документи [9]. Таким чином, юридичний документ – зафіксована на матеріальному носії правова інформація, що має юридичну силу, служить основним доказом того чи іншого факту [10, с. 170]. Головна функція юридичних документів – найбільш узагальнююча – полягає в здатності документа зберігати і передавати (поширювати) правову інформацію [11, с. 20].

Така тенденція не є випадковою. Акти-документи є важливим різновидом правових актів. До право-

вих документів висуваються особливі вимоги, в т. ч. юридичні: відповідність документа положенням міжнародно-правових актів та актів національного законодавства, наявність достатніх повноважень для прийняття рішень і відповідність документа характеру й обсягу компетенції суб'єкта, який його видає, вибір адекватної правової форми тощо [3, с. 525]. Документ здатний викликати певні юридичні наслідки, якщо він виданий повноважним органом, а положення, які він містить, відповідають законодавству та реквізити оформлені згідно з прийнятими нормами. Також варто зазначити, що документально закріплюються найбільш значущі юридичні наслідки задля підкреслення такої об'єктивної властивості права, як формальна визначеність. Документальне закріплення надає волевиявленню однозначність розуміння, можливість цитування в процесі вирішення конкретних юридичних справ.

Отже, правові акти-документи є важливою, основною частиною і правових актів, і документів як більш широких понять. Для забезпечення термінологічної визначеності цю важливу складову частину досліджуваних явищ необхідно дефінітивно відокремити, поклавши край двозначності і абстрактності термінів, що є неприпустимим в юриспруденції.

Висновки. Правовий документ являє собою документально оформлений правовий акт, тобто документ, який породжує юридичні наслідки. Правовий документ вже своєю назвою вказує на юридичний характер, юридичне значення, тобто на настання правових наслідків. Цим правовий документ буде відрізнятися від інших документів, які самі по собі юридичних наслідків не породжують (наприклад, довідкові документи, картографічні документи, посвідчувальні документи). За характером юридичних наслідків правовий документ логічним чином вписується в систему правових актів. При цьому від інших правових актів правовий документ буде відрізнятися формою зовнішнього вираження – документарній. Одним із важливих реквізитів має бути юридична форма документа, яка дасть змогу визначити, що перед нами саме юридичний документ, тобто обов'язковий до виконання правовий акт, що породжує правові наслідки і захищений від порушень можливістю застосування державного примусу (у вигляді юридичної відповідальності).

Отже, однією з форм вираження правового акту, а саме письмового правового акту, є правовий документ. Правильний вибір форми правового акту є вихідною умовою ефективності цього акту. Викладений підхід до визначення співвідношення вищезазначених термінів, на нашу думку, відповідає вітчизняним науковим традиціям і дає змогу уникнути неясності в процесі викладення наукових думок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сучасний словник іншомовних слів : Близько 20 тис. слів і словосполучень / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ : «Довіра», 2006. 789 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2 т. Т. II. Москва : Юрид. лит., 1982. 360 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корещького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.

4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підруч. / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
5. Карабеков М.М. Правовые акты как средства формирования и реализации правовой политики: общетеоретический аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2010. 31 с.
6. Ющик О.І. Теоретичні основи законодавчого процесу : монографія. Київ : Парламент. вид-во, 2004. 267 с.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Правила дорожнього руху : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>
9. Шопина О.В. Система правовых актов в современной России: проблемы теории : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2002. 26 с.
10. Гиляка О. Юридичний документ: особливості та законодавче регулювання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3. С. 165–172.
11. Царьова І.В. Юридичне документознавство : навчальний посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 172 с.